

УДК 314.011(497.11 Трнава)"1839/1945"
94(497.11 Трнава)"1839/1945"

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina35-53604>

Оригинални научни рад

*Јово М. МЕДОЈЕВИЋ**

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Природно-математички факултет, Одсек за географију

*Предрај С. ПРЕМОВИЋ***

Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет,
Департман за географију, туризам и хотелијерство

ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСKE ДЕТЕРМИНАНТЕ ОПШТИНЕ ТРНАВА ОД 1839. ДО 1945. ГОДИНЕ

Апстракт: Село Трнава налази се у југозападном делу Србије и припада Рашком управном округу. Трнава добија статус административног центра – општине 1839. године у време Кнежевине Србије. Стицањем независности Кнежевине Србије на Берлинском конгресу 1878. године, општина Трнава постаје значајна територијална управа према Османлијском царству. Циљ историјско-демографских проучавања општине Трнава јесте да се на основу досадашњих истраживања и архивске грађе, проуче и анализирају административно-територијалне промене и динамика популационог развоја општине Трнава. Историјско-демографска проучавања базирана су на детерминантама: кретању укупног броја становника, броју домаћинстава, здрављу становништва, смртности становништва и њиховог утицаја на величину и структуру популације у периоду од 1900. до 1941. године. Истраживање је спроведено историјско-демографском, историјско-компаративном и демографско-статистичком методом уз коришћење досадашњих истраживања и на основу архивских извора из Историјског архива у Краљеву, који до сада нису публиковани. Наведени архивски извори откривају нова сазнања о општини Трнава. Резултати истраживања указују на комплексне историјско-демографске процесе у општини Трнава у периоду од 1839. до 1945. године.

Кључне речи: историјска-демографија, Рашка, Трнава, Студенички срез.

УВОД

Рашка област једна је од најзначајнијих историјско-географских регија у средњовековној Србији. Област која се простире између река Ибар, Лим и Рашка, вековима је представљала политичко, културно и верско средиште српског народа. У средњем веку, Рашка је била престоница средњовековне Србије и седиште великих српских владара као што су Стефан Немања, Стефан Првовенчани и Стефан Немањић (познат као Свети Сава). Управо због великих српских владара Рашка је постала важно средиште културе и духовности, где се стварала српска средњовековна књижевност и архитектура (Динић, 1978).

* Ванредни професор, ORCID 0000-0002-2347-7712, jovo.medojevic@pr.ac.rs

** Докторанд, ORCID 0009-0001-5961-9276, premovicpredrag@gmail.com

На источним обронцима планине Голије налази се сеоско насеље Трнава које данас административно припада општини Рашка и удаљено је 9 км западно од градског центра. Село је ратарско-сточарског типа. Под именом *Дрнава* помиње се у XV веку у попису крајишта Иса-бега Исаковића из 1455. године са 25 кућа. У селу постоји црква Свете Петке која је саграђена и фрескописана у периоду од 1579–1580. године. Око цркве се формирао центар Трнавe (Сочанац, 2006: 241–242).

Општине као административне управе у Србији формиране су у првој половини XIX века, у периоду када је Кнежевина Србија постала модерна држава са уређеним институцијама и системом власти (Савић, 2021). Сочанац (2006: 242) указује „да је општина Трнава формирана 1839. године“, припадајући општинама „треће класе“ (Свирчевић, 2011: 130).

Карта 1. Насеља општине Трнава (1899. до 1945) која данас припадају територији општине Рашка (Аутор: Ј. Медојевић)

На основу Закона о *устројству општина и општинских власи* из 1866. године Трнава одржава свој статус административног центра. Општина Трнава се у периоду од 1899. до 1912. године налазила између Моравичког среза на западу и северозападу, општине Градац на северу, општина Беоци и Рашка на североистоку, док су јужна и источна граница трнавске општине представљале државну границу према Османлијском царству. Природна граница на истоку била је река Рашка. Територијално проширење Краљевине Србије и нестанак Османлијског царства са наших простора по завршетку Првог балканског рата условили су да се на источној и јужној граници трнавске општине нађе Дежевски срез (Виријевић, 2000: 13).

Општина Трнава егзистирала је 106 година, од свог оснивања 1839. до укидања 1945. године (Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954, 1955: 57). Етничку структуру чинило је српско становништво

и током наведеног периода никада није долазило до промене етничког састава становништва трнавске општине.

На територији општине опстаје неколико цркава. У селу Боровиће налази се црква Светог првомученика и архиђакона Стефана и црква Светог Илије. У селу Плешин налази се црква Свете Марије Магдалине. У Носољину (заселак Бело Поље) налази се црква Свете великомученице Марине.

Циљ историјско-демографских проучавања општине Трнава у временском интервалу од 1839. до 1945. године јесте да се на основу постојећих истраживања и архивске грађе, проуче и анализирају историјско-демографске промене које су се десиле у прошлости, како би се боље разумела динамика популационог развоја општине Трнава.

Хипотетички оквир у истраживању укључује посматрање демографских варијабли од 1900. до 1941. године, које се у истраживању посматрају као и предложене везе између њих. Историјско-демографска истраживања општине Трнава у временском оквиру од једног века могу постати корисна за разумевање историјских догађаја и промена у друштву, као што су административне промене, ратови, епидемије, друштвене реформе, што је важно за препознавање контекста и утицаја ових догађаја и промена на целокупан развој општине Трнава.

МЕТОДОЛОГИЈА

Методолошка истраживања историјско-демографских детерминанти општине Трнава од 1839. до 1945. године заснована су на корелацији ранијих истраживања и новим архивским изворима. Рад је методолошки састављен од две целине које су сублимиране у јединствену целину. Први део чини теоријски део, базиран на ранијим истраживањима општине Трнава, који детерминише административно-територијалне и друштвене промене од 1839. до 1945. године. Други део чини историјско-демографска анализа детерминанти природног кретања становништва и домаћинства од 1900. до 1941. године, који је утемељен на новим архивским изворима. Током корелација наведених метода истраживања, водило се рачуна о логичкој структури и јасној аргументацији. Временски оквир истраживања обухвата период од 106 година.

Теоријска сазнања о општини Трнава развијена су на темељу ранијих истраживања која су спроведена кроз различите приступе и методологије истраживања. Прва, обимнија истраживања датирају из 1905. године, у делу Радомира Илића: *Ибар – Антропогеографска истраживања*, у којима Илић проучава географски положај свих села, порекло родова у селима трнавске општине (Илић, 1905). Такође, опширна антропогеографска истраживања општине Рашка извршио је Радослав Д. Павловић кроз дело *Сјановништво и насеља општин Рашка у функцији привредног развоја* (Павловић, 1995). Историјска истраживања Владана Виријевића обележавају проучавања Рашке области (и општине Трнава) у првим деценијама XX века кроз дела: *Сјуденички срез 1918–1941 друштвено-економске и политичке прилике* (Виријевић, 2000: 15, 17, 207) и *Рашка 1912–1941 – историјски варошице помиње општину Трнава* (Виријевић, 2013: 90). Истраживањима Рашког краја

са регионално-географског аспекта бавила се и Ивана Пењишевић кроз монографију *Фактори и њиваци реионалној развоја Раишкој краја* (Пењишевић 2011).

Предмет проучавања историјско-демографских детерминанти у општини Трнава од 1900. до 1941. године базиран је на архивским истраживањима која су реализована у Историјском архиву Краљево (ИАК)¹. Коришћена је архивска грађа три фонда: Фонд: *Суд оишћине њрнавске од 1892. до 1918. године*, кутија број 6. Затим, Фонд: *Оишћина њрнавска од 1918. до 1941. године*, кутије број 8, 10, 12 и 14. Такође, коришћени су и архивски извори из Фонда: *Верске усћанове и орћанизације – архивске књиге Цркве у Трнави: Маћична књига умрлих за њериод од 1911. до 1935. године и Маћична књига умрлих за њериод од 1936. до 1949. године*.

Циљ рада је да се на основу досадашњих истраживања и примарних извора – архивске грађе, реконструише прошлост популације, његова демографска структура и динамика на територији општини Трнава. Истовремено, предмет истраживања фокусиран је на квантитативно-квалитативним проучавањима протеклих популационих процеса на простору општине Трнава чију је географску средину тада чинило шест села: Боровиће, Милатковиће, Носољин, Плешин, Себимије и Трнава. Демографске детерминанте од 1900. до 1941. године, груписане су по обележјима: укупно кретање становништва, рађање, смртност, домаћинства, здравље становништва и миграциона кретања.

Компаративно-историјски метод истраживања (Tancic – Elezovic – Gordic, 2018) коришћен је за поређење демографских образаца у различитим друштвено-историјским контекстима. Примена ове методологије, значајна је за разумевање историјских процеса, као и за сагледавање ширих друштвених и економских промена које су се догодиле у општини Трнава у посматраном временском периоду.

Статистичко посматрање становништва општине Трнава, сагледано је као реална јединица посматрања јер за такав вид истраживања поседујемо архивске изворе (за посматрани временски период од 1900. до 1941. године). Статистички подаци утврђени су директним пребројавањем из архивских (докумената) извора – фондова Историјског архива Краљево, што детерминише релевантност коришћених података. Добијене статистичке серије груписане су према географском просторном обележју и представљају распрострањеност демографских појава. Након груписања статистичких података и добијања статистичких серија, подаци су приказани у табелама и графиконима са статистичким вредностима израженим у процентима.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Општина Трнава формирана је 1839. године, на основу *Закона о усћројсћиву оишћина и оишћинских власћии*. Наведеним административно-територијалним уређењем Кнежевине Србије постојале су варошке и сеоске општине.²

1 ИАК – скраћеница за Историјски архив Краљево

2 Закон о устројству општина и општинских власти Књажевине Србије: 1866, члан.9. Доступно на <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3330&m=2#page/4/mode/2up> [24. 5. 2023].

Приликом формирања, општину Трнава сачињавала су три села: Трнава, Вртиме и Носолин. Исте године успостављена је и општина у суседном селу Плешин у чији састав су укључена три села: Плешин, Бркуше и Боројевићи. Општински чиновници, свештеници и учитељи имали су статус државних чиновника.³ Административну управу су чинили: Општински збор, општински суд и општински одбор.⁴

Плешинска општина припојена је општини Трнава на основу *Административно-територијалног уређења округа и срезова Краљевине Србије* од 31. јануара 1899. године Границе новостворене општине Трнаве остале су непромењене до завршетка Другог светског рата (Административно-територијалне промене у Народној Републици Србији од 1834–1954 године, 1955: 206, 232, 273). Укупна површина општинског атара износила је 145 km².

Законом о обласној и средској самоуправи од 26. априла 1922. године и територијалним уређењем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Студенички срез се нашао у Рашкој области, чије седиште је било у Чачку (Виријевић, 2000: 13–14). Оваква административно-територијална подела остала је на снази до доношења *Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја* 3. октобра 1929. године (Виријевић, 2000: 14) којим је држава установљена у Краљевину Југославију, а њена територија подељена у девет бановина. Студенички срез ушао је у састав Зетске бановине, чије се седиште налазило на Цетињу. У оквиру Зетске бановине Студенички срез остао је до краха југословенске државе 1941. године.

Према сачуваним подацима из 1923. године у трнавским општинским установама запослени су примали плате из општинског буџета. Административну управу чинили су: председник општине, шест сеоских кметова, деловође општинског суда, благајник општинског суда, чувар општинских шума, поштански коњаник, канцеларијски послужитељ, шест сеоских послужитеља, општински поштар, руководиоца кошевне хране.⁵ Општина је имала једну школу.⁶ Трнаву је са Рашком повезивао сеоски пут. На територији општине није било здравствене установе. Становници трнавске општине лечили су се у средској болници у Рашки. Од 1924. године, лекар из Рашке, поред дужности Управника средске болнице, обављао је и дужност средског лекара за трнавску општину.⁷ На територији општине налазило се 170 бунара, цистерни, чесми и извора воде за пиће. Општина је имала 51 воденицу поточару.⁸ Највећу површину у трнавској општини заузимао су зиратна (оранице) земљишта која су се простирала на 1.992 ха. Површина под ливадама износила је 993 ха, док је под шумама било 380 ха.⁹ Од предузетничких радњи у трнавској општини биле су:

3 *Истѡ*

4 Закон о устројству општине и општинских власти, Књажевине Србије: 1866, члан.11.Доступно на <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3330&m=2#page/4/mode/2up>[24. 5. 2023].

5 ИАК, Фонд: *Ојшћина трнавска 1918–1941*, кутија број 10. Годишњи рачун прихода и расхода суда општине трнавске за 1923. годину, 31. децембар 1923. године.

6 *Истѡ*

7 ИАК, Фонд: *Ојшћина трнавска 1918–1941*, кутија број 10. Допис Начелника среза студеничког свим општинским судовима, 27. фебруар 1924. године.

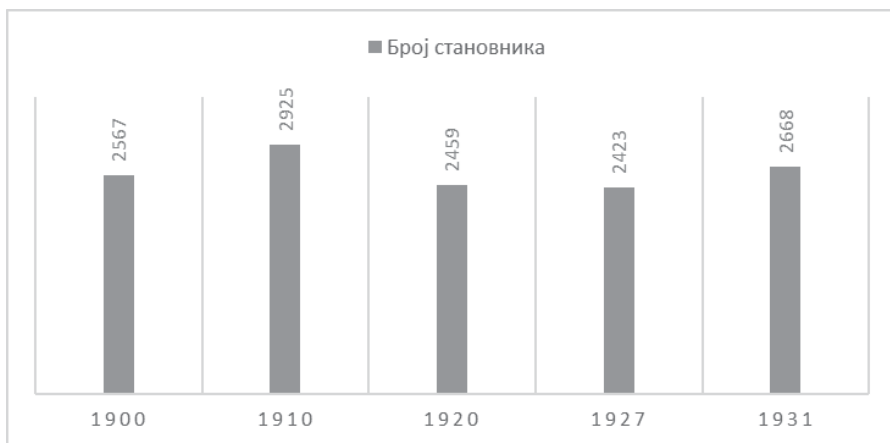
8 ИАК, Фонд: *Ојшћина трнавска 1918–1941*, кутија број 12, Преглед статистичких података општине Трнаве, 10. јуни 1927. године.

9 *Истѡ*

две кафане, две стругаре, једна столарска радња и једна ковачница.¹⁰ Од 1931. године Трнава је имала сталну жандармеријску станицу, која се налазила на месту „Ше-реметовица“.¹¹ Законом о административној подели Србије од 1. септембра 1945. године општина Трнава је званично укинута после 106 година постојања (Административно-територијалне промене у НР Србији, 1955: 57).

КРЕТАЊЕ УКУПНОГ БРОЈА СТАНОВНИКА У ОПШТИНИ ТРНАВА

Укупно кретање становништва детерминисано је искључиво његовом природном динамиком и чини резултат разлике између природног прираштаја (односа наталитета и морталитета) и миграционих односа емиграције и имиграције (Медојевић и Милосављевић, 2021: 106). Укупно кретање становништва општине Трнава у посматраном временском периоду својеврстан је синтетички показатељ општих процеса у вези са становништвом општине Трнава. На основу анализираних података, може се закључити да је укупан број становника варирао у периоду од 1900. до 1931. године. Најмањи број становника забележен је 1927. године – укупно 2.423, док је највећи број становника забележен 1910. године – укупно 2.925.

Графикон 1. Кретање укупног броја (изражено у хиљадама) становника општине Трнава по пописима од 1900. до 1931.¹²

10 ИАК, Фонд: Ојшћина трнавска 1918–1941, кутија број 12, Списак сопственика зграда из општине Трнавске, 1. децембар 1928. године.

11 ИАК, Фонд: Ојшћина трнавска 1918–1941, кутија број 14, Земљиште за жандармерију на Ше-рометовици, 5. јануара 1931. године.

12 Сјайишћика Краљевине Србије – Појис сјановнишћива у Краљевини Србији, 31. децембар 1900, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1903, стр. 554; Историјски архив Краљево, Фонд: Суд ојшћине трнавске 1892–1918, кутија број 6, Број сјановника по селима и засеоцима, 14. децембар 1910.; 1920 – ИАК, Фонд: Општина трнавска 1918–1941, кутија број 8, Сјисак насељених месћиа ојшћине Трнавске, 11. новембар 1920; 1927 – ИАК, Фонд: Ојшћина трнавска 1918–1941, кутија број 12, Сјайишћички подаци ојшћине Трнава, 10. јун 1927; 1931; Виријевић, 2000.

Балкански ратови и Први светски рат, оставили су тешке последице на демографску структуру општине Трнава. Виријевић (2000) у својим истраживањима указује на то да је у овом периоду велики број породица у биолошком смислу, најблаже речено, десеткован. Подаци о броју жртава у општини Трнава не постоје, јер је последњи (предратни) попис становништва у трнавској општини извршен 14. децембра 1910. године, док је први послератни попис организован 11. новембра 1920. године. Очито, упоређивањем резултата пописа из 1910. и 1920. године могуће је сагледати страдања између два пописа. Уочавамо (табела бр. 1) да укупна популација у општини Трнава између два пописа 1910 – 1920. бележи *аисолућно* умањење¹³ за 15,9 %.

Табела број 1. Кретање укупног броја становника по селима у општини Трнава од 1900. до 1927. године¹⁴

Насеље	1900. год.	1910. год.	1920. год.	1927. год.
Боровиће	522	591	446	434
Милатковиће	385	464	434	434
Носољин	358	384	326	325
Плешин	461	526	424	418
Себимиље	354	418	335	327
Трнава	459	542	494	485
Укупно	2.539	2.925	2.459	2.423

На основу података о кретању укупног броја становника по селима општине Трнава, за период 1910. до 1927. године, демографски развитак трнавске општине може се поделити на два периода. Први период од 1900. до 1910. године, код којег запажамо повећање броја рођених¹⁵ у свим селима. Укупно повећање броја становника по селима трнавске општине у овом периоду износило је: Трнава 83 (15,31%), Милатковиће 79 (17,03%), Боровиће 69 (11,68%), Плешин 65 (12,36%), Себимиље 64 (15,31%) и Носољин 26 (6,77%).¹⁶

Други период од 1910. до 1927. године карактерише смањење укупног броја становника у свим селима. На ову појаву утицале су високе стопе смртности становништва које су проузроковане ратовима и заразним болестима. Укупно смањење броја становника по селима трнавске општине у овом периоду износило је:

13 *Аисолућни йорасћ* представља разлику између два пописа. По правилу, апсолутни пораст становништва може бити већи или мањи. Израчунава се помоћу формуле $R = P_2 - P_1$, где **R** означава апсолутни пораст **P₂** други попис, а **P₁** први попис становништва (Медојевић и Милосављевић, 2021, стр. 106).

14 *Сћайиисћика Краљевине Србије – Појис сћановнишћива у Краљевини Србији, 31. децембар 1900*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1903, стр. 554; ИАК, Фонд: *Суд ојшћине йрнавске 1892–1918*, кутија број 6, Број становника по селима и засеоцима, 14. децембар 1910; ИАК, Фонд: *Ојшћина йрнавска 1918–1941*, кутија број 8, Списак насељених места општине Трнавске, 11. новембар 1920; ИАК, Фонд: *Ојшћина йрнавска 1918–1941*, кутија број 12, *Сћайиисћички йодаци ојшћине Трнава*, 10. јуни 1927.

15 Наталитет представља број рођених у календарској години.

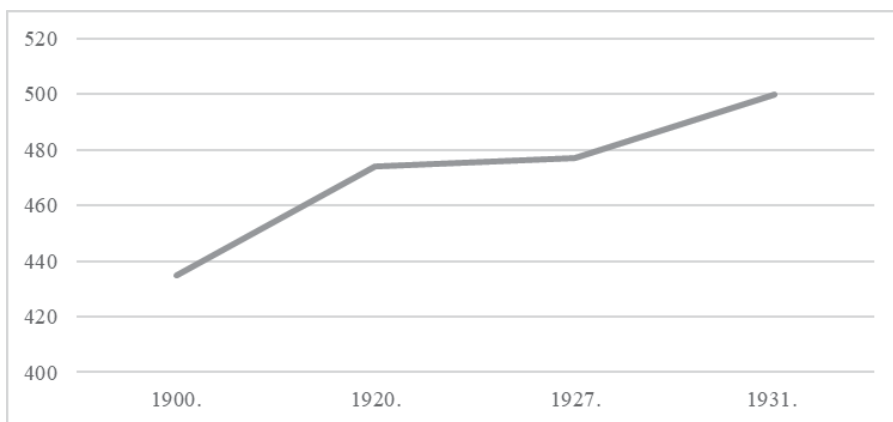
16 *Сћайиисћика Краљевине Србије – Појис сћановнишћива у Краљевини Србији, 31. децембар 1900*, Београд 1903, стр. 554; ИАК, Фонд: *Ојшћина йрнавска 1892–1918*, кутија број 6, Број становника по селима и засеоцима, 14. децембар 1910.

Боровиће 157 (26,57%), Плешин 108 (20,53%), Себимиље 91 (21,77%), Носољин 59 (15,36%), Трнава 57 (10,52%) и Милатковиће 30 (6,47%).¹⁷

Након 1927. године, у архивским изворима Историјског архива Краљево, не постоје сачувана документа о броју становника по насељима у трнавској општини. Међутим, сачувани су архивски извори који омогућавају да демографске процесе између 1927. и 1941. године можемо пратити на нивоу општине Трнава.

БРОЈ ДОМАЋИНСТАВА

Број домаћинстава општине Трнава у временском периоду од 1900. до 1931. године константно се повећавао. Најмањи број домаћинстава забележен је 1900. године, укупно 435. По попису из 1920. године број домаћинстава износио је 474, да би 1927. године на територији општине егзистирало 477 домаћинстава. Подаци о броју домаћинстава трнавске општине из 1931. године указују на то да је у трнавској општини у то време било 500 домаћинстава или 4,6% више него приликом пописа 1927. године.¹⁸ (Попис становништва у Краљевини Србији, 31. децембар 1900, 1903: 554; Виријевић, 2000: 17).

Графикон бр. 2. Кретање броја домаћинстава у општини Трнава од 1900. до 1931. године¹⁹

Појаву повећања броја домаћинстава можемо сагледати кроз чињеницу да се становништво трнавске општине у првој деценији XX века увећало за 13,2 %.

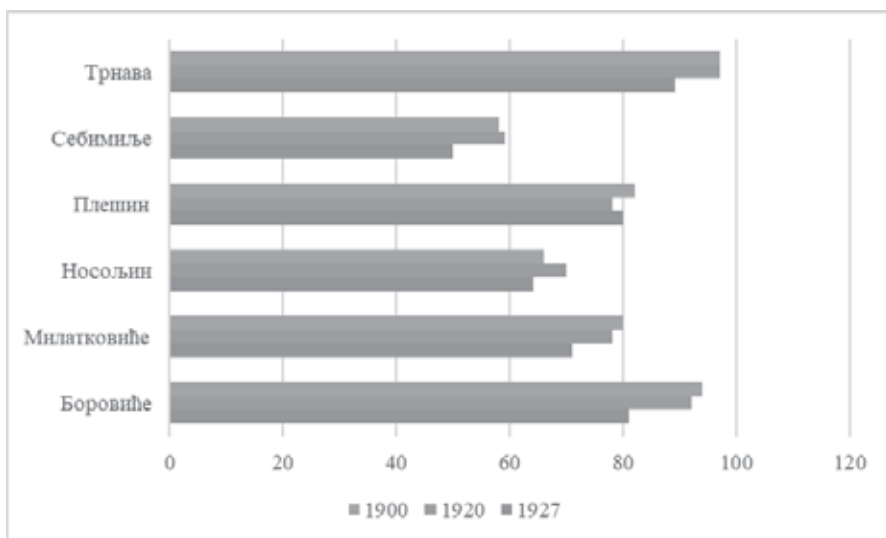
17 ИАК, Фонд: Ойшйина йрнавска 1918–1941, кутија број 8, Списак насељених места општине Трнавске, 11. новембар 1920; ИАК, Фонд: Општина трнавска 1918–1941, кутија број 12, Статистички подаци општине Трнава, 10. јуни 1927.

18 ИАК, Фонд: Ойшйина йрнавска 1918–1941, кутија број 8, Списак насељених места општине Трнавске, 11. новембар 1920; ИАК, Фонд: Ойшйина йрнавска 1918–1941, кутија број 12, Статистички подаци општине Трнава, 10. јуни 1927.

19 Сйайисйика Краљевине Србије – Пойс сйановнишйва у Краљевини Србији, 31. децембар 1900, Државна шгампарија Краљевине Србије, Београд 1903, стр. 554; ИАК, Фонд: Ойшйина йрнавска 1918–1941, кутија број 8, Списак насељених места општине Трнавске, 11. новембар 1920; ИАК, Фонд: Ойшйина йрнавска 1918–1941, кутија број 12, Статистички подаци општине Трнава, 10. јуни 1927; (Виријевић 2000, стр. 17).

У таквим околностима, пораст броја становника утицао је на повећање броја домаћинстава као саставне компоненте демографског развоја (Попис становништва у Краљевини Србији, 31. децембар 1900, 1903: 554).

Идентична демографска тенденција пораста броја становника детерминисана је и *Пописом становништва од 31. марта 1931*. Повећање популације у општини Трнава условило је интеракцију на динамику домаћинстава. Интеракција ове две демографске детерминанте одразила се на унутрашњу структуру домаћинстава²⁰ и на његову величину. Највећи просечан број чланова домаћинства забележен је 1900. године и износио је 5,9 чланова, док је најмањи број забележен 1927. године, са просечно 5,08 чланова по домаћинству.²¹

Графикон бр. 3. Кретање броја домаћинстава по насељима у општини Трнава од 1900. до 1927. године²²

Анализом кретања броја домаћинстава по насељима у општини Трнава од 1900. до 1931. године уочава се да је Трнава 1900. године, била сеоско насеље са највећим бројем домаћинстава – укупно 89. Најмањи број домаћинстава у истом периоду имало је село Себимиље са 50 домаћинстава (Попис становништва у Краљевини Србији, 31. децембар 1900, 1903: 554). Две деценије касније, архивски извори из 1920. године, указују на исту демографску појаву у укупном броју

20 *Структура домаћинства* према броју чланова показује колико у некој популацији има самачких, дволичних, троличних, четворочличних, петочличних, шесточличних и домаћинства са већим бројем чланова, као и колика је средња величина домаћинства и какве су његове тенденције (Медојевић и Милосављевић, 2021, стр.171).

21 ИАК, Фонд: *Оштинска трнавска 1918–1941*, кутија број 12, Статистички подаци општине Трнава, 10. јуни 1927.

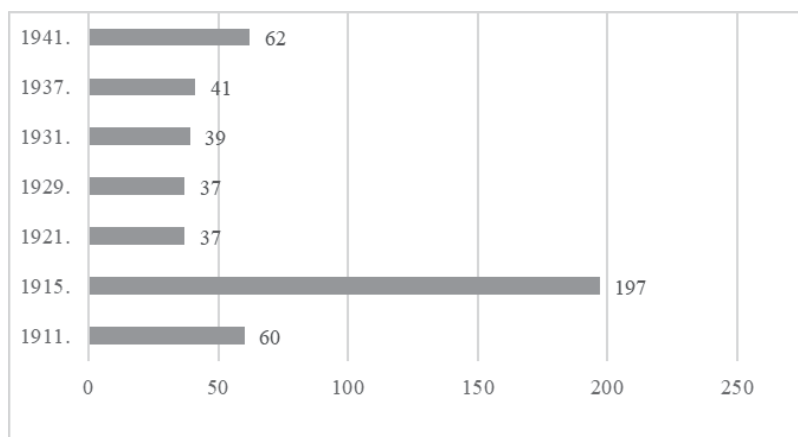
22 *Становништво Краљевине Србије – Попис становништва у Краљевини Србији, 31. децембар 1900*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1903, стр.554; ИАК, Фонд: *Општина трнавска 1918–1941*, кутија број 8, *Списак насељених места оштинске Трнавске*, 11. новембар 1920; ИАК, Фонд: *Општина трнавска 1918–1941*, кутија број 12, Статистички подаци општине Трнава, 10. јуни 1927.

домаћинстава. Доминирала је, Трнава са 97 домаћинстава, док је најмањи број од 59 домаћинстава забележен у селу Себимиље.²³

Пописом из 1927. године евидентиран је највећи број домаћинстава у селима Трнава, Боровиће и Плешин. У селима Боровиће, Милатковиће и Трнава у свим пописним годинама бележи се повећање броја домаћинстава, док је у осталим селима општине тај број варирао.²⁴

СМРТНОСТ СТАНОВНИШТВА

Сагледавајући временски период од 1911. до 1941. године запажа се да је највећа смртност становништва општине Трнава забележена 1915. године и износила је 197 умрлих. Најмањи број, од 17 умрлих, забележен је 1930. године. Висока смртност у 1915. години условљена је дејством ширења болести, посебно тифуса који је захватио цело подручје Студеничког среза.²⁵ У трнавској општини епидемија тифуса највећу смртности изазвала у старосној доби од 20 до 59 године. Узрок овако високе смртности у наведеном старосном контингенту сигурно је био тај што је становништво наведене старосне доби било најмобилније, па је сходно томе и највише подложно ширењу заразе. Са учешћем од 37,6% у смртности становништва тифус је био водећи узрок смрти у трнавској општини током 1915. године.²⁶ На размере смртности, најбоље указује податак да је само током ратне 1915. године, у општини Трнава умрло више становништва него у периоду од 1929. до 1933. године.²⁷

Графикон бр. 4. Смртност становништва општине Трнава од 1911. до 1941. године²⁸

23 ИАК, Фонд: Ойшићина трнавска 1918–1941, кутија број 8, Списак насељених места општине Трнавске, 11. новембар 1920. године.

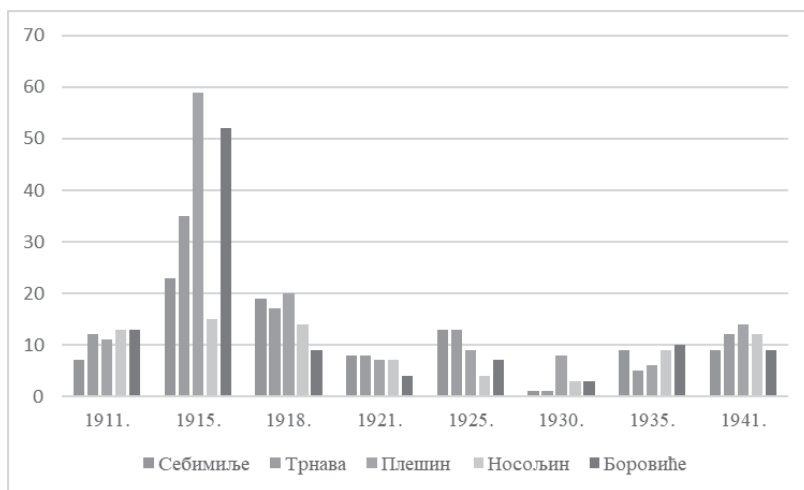
24 ИАК, Фонд: Ойшићина трнавска 1918–1941, кутија број 12, Статистички подаци општине Трнава, 10. јуни 1927.

25 ИАК, Фонд: Верске усљанове и орјанизације – архивске књије Цркве у Трнави, Матична књига умрлих 1911–1935. стр. 75–131.

26 Исио

27 ИАК, Фонд: Верске усљанове и орјанизације – архивске књије Цркве у Трнави, Матична књига умрлих 1911–1935. стр. 75–131, 321–374

28 ИАК, Фонд: Верске усљанове и орјанизације – архивске књије Цркве у Трнави, Матична књига умрлих 1911–1935. стр. 2–398; Матична књига умрлих 1936–1949, стр. 2–101; У Матичној

Графикон бр. 5. Смртност становништва општине Трнава по насељеним местима од 1911. до 1941. године²⁹

Посматрано по насељима општине Трнава највећа смртност у 1915. години, забележена је у селу Плешин где је било 59 умрлих. Најнижа смртност за исту годину забележена је у селу Носољин, укупно 15 умрлих. Најмања смртност становништва забележена је 1930. године, где су села Себимиље, Трнава и Милатковиће имали по једног преминулог.³⁰ Анализирано за периоде 1911. до 1941. године највећу смртност становништва бележи село Плешин са укупно 379 умрлих, док је најмања смртност за пописни период забележена у селу Милатковиће, са укупно 147 умрлих становника.³¹ Један од узрока за такву разлику у броју умрлих између ова два села можемо пронаћи у њиховој удаљености од среске болнице која се налазила у Рашки. Село Плешин је у то време од Рашке било удаљено четири сата хода, док су Милатковићи били удаљени два сата хода.³² Истовремено, не смемо занемарити чињеницу да је саобраћајна инфраструктура на читавој територији трнавске општине била неразвијена, што је отежавало одлазак на лечење у Рашку.

У сачуваним архивским изворима за 1915, 1918–1920, 1922–1923. године, уочавамо да су на високу смртност популације утицале епидемије заразних болести: тифус, шпански грип, шарлах и дифтерија.³³

књизи умрлих 1911–1935, у одељку где су уписана лица која су умрла у 1915. години, уписано је 11 лица која су умрла у 1914. години, стр. 169;

²⁹ Исто

³⁰ ИАК, Фонд: Верске установе и организације – архивске књиге Цркве у Трнави, Матична књига умрлих 1911–1935. стр. 333–338.

³¹ ИАК, Фонд: Верске установе и организације – архивске књиге Цркве у Трнави, Матична књига умрлих 1911–1935. стр. 2–398; Матична књига умрлих 1936–1949, стр. 2–101.

³² ИАК, Фонд: Суд оштинине трнавске 1892–1918, књижица број 6, Статистички подаци за општину трнавску, 14. децембар 1910. године.

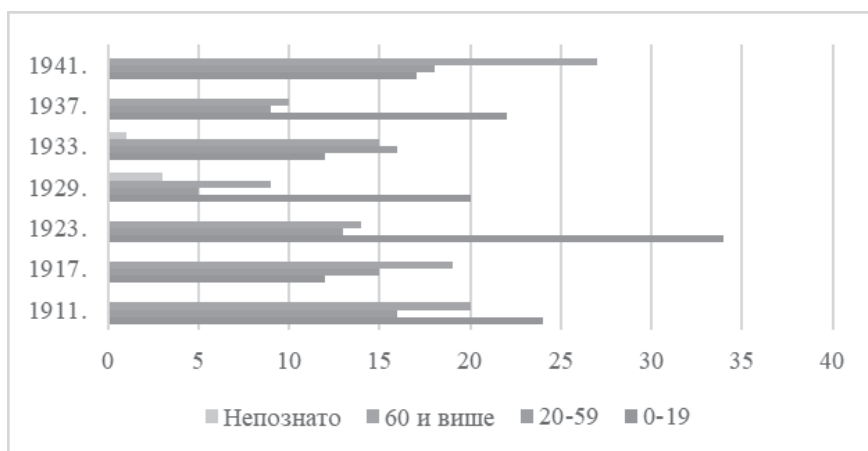
³³ ИАК, Фонд: Верске установе и организације – архивске књиге Цркве у Трнави, Матична књига умрлих 1911–1935. стр. 75–131, 149–208, 221–252.

Графикон бр. 6. Смртност становништва општине Трнава по полу од 1911. до 1941. године³⁴

У свим пописним годинама од 1911. до 1941. године већа смртност становништва забележена је у мушкој популацији, са укупно 841 умрлих. Поменуто стање у популацији општине Трнава је очекивано, с обзиром на то да је анализирани временски период обележен ратним дешавањима на овом простору. У истом периоду укупан број умрле женске популације износио је 804.³⁵

У периоду ратних сукоба (1912–1918. и 1941) смртност мушке популације износила је 356, док је смртност у женској популацији била 283. Обрнута ситуација је у периодима без рата (1911. и 1919–1940) где је смртност жена била већа од смртности мушкараца и износила је 521 поред 485 умрлих мушкараца.³⁶

Графикон бр. 7. Смртност становништва општине Трнава по старосној структури од 1911. до 1941. године³⁷

34 ИАК, Фонд: Верске установе и организације – архивске књиге Цркве у Трнави, Матична књига умрлих 1911–1935. стр. 2–398; Матична књига умрлих 1936–1949, стр. 2–101.

35 Исто

36 Исто

37 Исто

Примарна демографска детерминанта трнавске општине у првој половини XX века јесте висока смртност младог становништва старости до 19 година. У 1915. години шарлах и дифтерија постају основни узрочници смрти код младе популације. За разлику од дифтерије чији је проценат смртности у константном паду после 1915. године, епидемија шарлаха свој максимум достиже у 1922. и 1923. години, што проузрокује високу смртност младог становништва.³⁸ У овом периоду у трнавској општини преминуло је 636 лица узраста до 19 година.³⁹ Поред високе смртности младих од 0 до 19 година, висока смртност забележена је и у старосном контингенту преко 60 година са укупно 501 умрлим лицем. Најнижа смртност становништва регистрована је код старосне доби од 20 до 59 година, са укупно 480 умрлих.⁴⁰

ЗАКЉУЧАК

Област Стара Рашка једна је од најистакнутијих историјско-географских регија у средњовековној Србији. Средњовековна Рашка била је престоница Србије и седиште српских владара из лозе Немањића. Управо из тог разлога Рашка је постала важно средиште српске средњовековне културе и духовности. На обронцима планине Голије, у близини градског насеља Рашка, налази се село Трнава. Ово сеоско насеље је у периоду од 1839. до 1945. године прошло кроз значајне политичке и историјско-демографске промене. Промене државних уређења од Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, затим Краљевине Југославије, утицале су на формирање специфичне општинске управе и судства чији је центар било село Трнава. Географску средину општине чинило је шест села: Боровиће, Милатковиће, Носољин, Плешин, Себимиље и Трнава. Балкански ратови, Први светски рат и Други светски рат условили су комплексне историјско-демографске промене. Демографски развитак општине Трнава трајао је од половине XIX века до Првог балканског рата. Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918. године) трнавска општина прерасла је у област оптерећену тешким бременом ратних последица које су се осећале у свим сферама живота. Најиндикативније су биле оне које су утицале на демографске последице. У два балканска и током Првог светског рата становништво је поднело велике жртве, тако да је укупан број становника крајем 1920. године био за 15,93% мањи од броја становника забележеног пописом из 1910. године. Највећи број настрадалих у том периоду чинили су мушкарци старосне доби од 18 до 55 година. Поред ратова, на високу смртност становништва утицале су и заразне болести. У току 1915. године општину Трнава задесила је епидемија тифуса. Ратни услови, недостатак хране и лоша хигијена довели су до брзог ширења епидемије која је усмртила велики број војника и цивилног

38 ИАК, Фонда: Верске усљанове и оргaнизације – архивске књиџе Цркве у Трнави, Матична књиџа умрлих 1911–1935. стр. 221–252

39 ИАК, Фонда: Верске усљанове и оргaнизације – архивске књиџе Цркве у Трнави, Матична књиџа умрлих 1911–1935. стр. 2–398; Матична књиџа умрлих 1936–1949, стр. 2–101.

40 Истo

становништва. Истовремено, распрострањеност заразних болести шарлаха и дифтерије, затим болести дисајних органа, недостатак лекара, стручних бабица и нестручних порођаји, допринели су високој смртности код становништва. Значај историјско-демографских истраживања општине Трнава у временском оквиру од 106 година (1839–1945) треба да допринесе новим сазнањима за Рашку област и сеоска насеља: Боровиће, Милатковиће, Носољин, Плешин, Себимиће и Трнава. Добијена истраживања ће помоћи у разумевању и објашњењу сложених питања административно-управних и демографских промена у централном делу Рашке регије од 1839. до 1945. године. Овакав вид истраживања треба да побољша постојећа сазнања и развије нове концепте истраживања у функцији доприноса раста и развоја науке из области историјско-демографских истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- Административно-историјске промене у НР Србији од 1834–1954 године. Завод за статистику. Београд 1955.
- Виријевић 2000: Виријевић Владан. *Сјуденички срез 1918–1941 друштвено-економске и политичке прилике*, Историјски архив Краљево, Центар за културу „Градац”. Рашка.
- Виријевић 2013: Виријевић Владан. *Рашка 1912–1941 – историјски варошице*, Центар за образовање, културу и информисање „Градац”. Рашка.
- Доступно на <https://publikacije.stat.gov.rs/G1955/Pdf/G19556001.pdf>. [23.5.2023].
- Динић 1978: Динић Михаило: *Српске земље у средњем веку*. Српска књижевна задруга. Београд.
- Закон о устројству општина и општинских власти, Књажевине Србије: 1866, члан. 9. Доступно на <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3330&m=2#page/4/mode/2up>. [24. 5. 2023].
- Илић 1905: Илић Радомир: *Ибар – антропогеографска истраживања*. Српска краљевска академија. Београд.
- Историјски архив Краљево, Фонд: *Општина трнавска 1918–1941, кућица број 8, кућица број 10, кућица број 12 и кућица број 14*.
- Историјски архив Краљево, Фонд: *Суд општине трнавске 1892–1918, кућица број 6*.
- Историјски архив Краљево, Фонд: *Верске установе и организације – архивске књиге Цркве у Трнави*: Матична књига умрлих за период од 1911. до 1935. године, и Матична књига умрлих за период од 1936. до 1949.
- Медојевић и Милосављевић, 2001. Медојевић Јово и Милосављевић Саша. *Демографија*. Универзитет у Приштини, Природно – математички факултет. Косовска Митровица.
- Павловић 1995: Павловић Радослав. *Становништво и насеља општине Рашка у функцији привредног развоја*. Српска академија наука и уметности – Етнографски институт. Београд.
- Петровић 1903: Петровић Петар, *Рашка – антропогеографска истраживања*, Етнографски институт српске академије наука и уметности. Београд 1984, 200.
- Пењишевић 2011: Пењишевић Ивана. *Фактори и фактори регионалног развоја Рашког краја*. Центар за културу „Градац”. Рашка
- Попис становништва у Краљевини Србији, 31. децембар 1900, 1903. Доступно на: <https://pretraziva.rs/show/statistika-kraljevine-srbije-23-popis-stanovnistva-31-decembra-1900-1.pdf>. [24. 5. 2023].
- Савић 2021: Савић Александар. *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1855)*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду Филозофски факултет. Доступно на https://reff.bg.ac.rs/bitstream/id/8771/Disertacija_12171.pdf [25.5.2023].
- Свирчевић 2011: Свирчевић Мирослав. *Локална управа и развој модерне српске државе*. Балканолошки институт Српске академије наука и уметности. Београд.

- Сочанац 2006: Сочанац Драгољуб. Друштвено-географска проучавања промена на простору Рашке области применом метода теледетекције. Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет департман за географију, туризам и хотелијерство. Нови Сад. Доступно на: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/64996/Disertacija.pdf>. [25. 5. 2023].
- Tancic – Elezovic – Gordic, 2018: Tancic Dragan – Elezovic Dalibor – Gordic Miodrag. *The Specificities of the Relationship of the Comparative and the Historical Methods in the Research of Political History*. Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol 9 No 2. p. 55–60. Rome – Italy. Доступно на <https://www.mcser.org/journal/index.php/mjss/article/view/10170/9802>. [1. 6. 2023].

Jovo M. MEDOJEVIĆ
Predrag S. PREMOVIĆ

HISTORICAL-DEMOGRAPHIC DETERMINANTS FOR TRNAVA MUNICIPALITY FROM THE 1839 TO THE 1945

SUMMARY

Stara Raška was the medieval capital of Serbia and an area that became an important center of Serbian Nemanjić rulers, Serbian culture and spirituality. On the eastern slopes of the Golija mountain, at a distance of 9 km from the town of Raška, there is the village of Trnava. In the period from the 1839 to the 1945, this rural settlement went through significant political and historical-demographic imbalances. Frequent changes in state structures: the Principality of Serbia, the Kingdom of Serbia, the Kingdoms of Serbs, Croats and Slovenes, then the Kingdom of Yugoslavia influenced the formation of a specific administration and judiciary, the center of which was the village of Trnava. The municipal area consisted of six villages: Boroviće, Milatoviće, Nosoljin, Plešin, Sebililje and Trnava. The Balkan wars, the First World War and the Second World War caused complex historical-demographic changes. With the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1918), the municipality of Trnava became an area burdened by the consequences of the war, which were felt in the living conditions of the population. In the period between the Balkan Wars and the First World War, the total number of inhabitants was reduced by 15.93%. In addition to wars, the high mortality of the population was also affected by epidemics of infectious diseases. The goal of the historical-demographic studies of the municipality of Trnava is to study and analyze the administrative and territorial changes and the dynamics of the population development of the municipality of Trnava based on previous research and collected archival material. The research was carried out using the historical-demographic and demographic-statistical method using previous research and based on archival sources from the Historical Archive in Kraljevo, which have not been published so far. The importance of historical-demographic research of the municipality of Trnava in the time frame of 106 years (1839–1945) tends to contribute to new knowledge about the Raška region and rural settlements: Boroviće, Milatoviće, Nosoljin, Plešin, Sebililje and Trnava. The resulting research will help in understanding and explaining the complex administrative-territorial and demographic changes in the central part of the Raška region from the 1839 to the 1945. This type of research should improve existing knowledge and develop new concepts research in the function of contributing to the growth and development of science in the field of historical-demographic research.

Keywords: Historical-demographics, Raška, Trnava, Studenički srez.